

Rapport fra

DEN MILITÆRE UNDERSØKELSES- KOMMISJON AV 1946

Komite til undersøkelse av militære myndigheters forhold før og under krigen i 1940, (*«Den militære undersøkelses-kommisjon av 1946»*) oppnevnt ved Kgl.res. den 25. januar 1946.

1. b i n d

Forlaget Oktober A/S
Oslo 1978

Rapport fra
Komite til undersøkelse av militære myndigheters forhold før og under krigen i 1940,
(«Den militære undersøkelseskommisjon av 1946») oppnevnt ved Kgl.res. den 25. januar
1946.

1. bind

c Forlaget Oktober, 1978

1. opplag, april 1978

Trykt hos A/S Duplotrykk, Oslo 1978

ISBN 82—7094—964—7

INN H O L D

Bind 1.

Forord fra forlaget	s.	7
Forord fra Ottar Strømme	s.	11
Innledning	s.	28
Alminnelige betraktninger om det rettslige ansvar	s.	39
Operasjonene i 1. Sjøforsvarsdistrikt	s.	42
Kommisjonens merknader	s.	45
Særskilt om Måkerøy og Bolærne	s.	50
Operasjonene i 2. Sjøforsvarsdistrikt	s.	58
Kommisjonens merknader	s.	60
Operasjonene i Østfold	s.	83
Kommisjonens merknader	s.	86
Hendelsene i Osloområdet ved krigsutbruddet	s.	94
Kommisjonens merknader	s.	98
Krigsoperasjonene i Midt-Norge	s.	107
Gardermoen	s.	109
Hønefossgruppen	s.	111
Totengruppen	s.	114
Hedemarksgruppen	s.	118
Østerdalsgruppen	s.	120
Kommisjonens merknader:	s.	125
I. Gardermoen	s.	125
II. Ringerike — Hadeland	s.	135
III. Mjøsas vestsida — Gausdal	s.	136
IV. Lillehammer — Dombås — Åndalsnes	s.	138
V. Kongsvinger — Elverum — Røros	s.	139
Tillegg om Gardermoen	s.	140

Hærens flygevåpen i Sør-Norge	s. 142
Generalinspektøren	s. 142
Plasskommandanten på Kjeller	s. 143
Kjeller flyfabrikk	s. 144
Hærens flygevåpens skoler	s. 146
Overgivelsen av I R 3	s. 150
Vinjesvingen	s. 152
3. div. operasjoner i Kristiansundavsnittet* og	
Setesdalen	s. 155
Kommisjonens merknader	s. 158
Operasjonene i Rogalandsavsnittet	s. 174
Haugesundskompaniet	s. 180
Kommisjonens merknader	s. 181
Tillegg	s. 184

* Feil i originalen, skal være «Kristiansandavsnittet».—red.

Forord fra forlaget

OFFENTLIGGJØR HELE MATERIALET FRA «DEN MILITÆRE UNDERSØKELSESKOMMISJONEN»

I denne boka offentliggjør vi første bind av innstillinga fra «Den militære undersøkelseskommissjon av 1946». Kommisjonen fikk sitt oppdrag i kongelig resolusjon av 25. januar 1946. Den blei oppnevnt for «undersøkelse av de militære myndigheters forhold før og under krigen i 1940». Innstillinga fra kommisjonen blei overlevert Kongen i 1950.

Et *flertall* i kommisjonen kunne ikke tilrå at innstillinga blei offentliggjort. Regjeringa fulgte dette rådet. Hele innstillinga og de 21 rapportene som den bygger på har derfor vært utilgjengelig for offentligheten i alle år siden. Sivile historikere som har søkt om å få benytte seg av materialet i forskninga si, er alltid blitt avvist.

Det som har vært kjent om innstillinga har tyda på at materialet som helhet utgjør det viktigste kildematerialet som fins om krigen i Norge i 1940. Det har vært et økende krav blant historikere og andre interesserte de siste åra om at materialet fra kommisjonen må bli offentlig tilgjengelig.

«SKADELIG FOR FORSVARET»

Grunnlaget for at innstillinga er blitt hemmeligholdt er at den avdekker hvordan de militære og politiske myndighetene og en rekke ledende offiserer svikta i 1940. Kommisjonen har gått varsomt og hen-

synsfullt fram i vurderinga av kritikkverdige forhold under felttoget. Vi trur du ofte vil bli like overraska som oss når du sammenlikner de fakta som er lagt fram i mange av de tilfellene som blir drøfta med de konklusjonene som blir trukket. Forklaringa på denne mildheten i bedømmelsen til kommisjonen ligger i to ting — sammensetninga av kommisjonen og det politiske klimaet som rådde da den utførte oppdraget sitt.

Kommisjonen har likevel ikke våget å tilrå offentliggjøring. Materialet er i seg sjøl svært avslørende for det borgerlige militærapparatet. Den har ment at dersom det blei tilgjengelig for offentligheten, ville det komme til å svekke det borgerlige militærapparatets anseelse og svekke tilliten til offiserskorpset.

HVA ER OPPSIKTSVEKKENDE?

Dette synet har altså fått støtte i regjeringa. Den har gått inn for at den militære ledelsen og personer i viktige militære stillinger ellers skal beskyttes mot velbegrunna kritikk for forhold som virkelig har funnet sted. Helt fram til i dag — nesten 40 år etter at hendelsene fant sted — har myndighetene opprettholdt dette synet. Regjeringa har kort og godt gått inn for å holde et omfattende faktisk materiale om norsk historie hemmelig!

Uansett hva slags reaksjoner det ville komme fra offisershold og fra dem som står ansvarlig for hemmeligholdelsen når denne boka blir offentliggjort, er vi overbevist om at et flertall av dem som leser dette dokumentet vil være enig i at boka kommer ut. Det oppsiktsvekkende i denne saka er ikke at dokumentet blir offentliggjort. Det virkelig oppsiktsvekkende er at regjeringa har kunnet forsvare å holde materialet hemmelig, og at initiativet til å utgi et så viktig historisk kildemateriale kommer fra et lite forlag og ikke fra det offentlige.

OFFENTLIGGJØR INNSTILLINGA!

Regjeringa må snarest frigi hele innstillinga og de rapporter som ligger til grunn for den. Den må sørge for at hele materialet blir utgitt på statens bekostning.

Vi oppfordrer historikere og alle andre interesserte om å stille seg bak dette kravet.

Ottar Strømme har skrevet et forord til materialet som offentliggjøres i denne boka. Her gjør han rede for de politiske forholda som rådde da kommisjonen blei oppnevnt. Han drøfter sammensetninga av kommisjonen, bakgrunnen for de vurderingene den legger fram og årsaka til at den ikke ville tilrå offentliggjøring av materialet.

Strømme har skrevet ei bok om mobiliseringa 9. april 1940 og problemene som oppsto under felttoget i Østfold på grunn av at det blei utlevert ubrukelige våpen til de mannskapene som møtte i aprildagene. (Boka heter «Stille mobilisering», og kom ut på Forlaget Oktober høsten 1977. Den er den første i en serie på tre bøker med fellestittelen «Våpen mot folket».) Som en av flere historikere som har arbeidd med krigen i Norge i 1940, har han erfaring med de vanskene som oppstår fordi det omfattende materialet fra Undersøkelseskommisjonen av 1946 blir oppbevart bak lås og slå.

HVA MENER HISTORIKERNE?

Han er ikke den eneste historikeren som alt har støtta kravet om at innstillinga må offentliggjøres. Høsten 1977 brakte tidsskriftet Røde Fane noen korte utdrag fra materialet. Avisa Klassekampen kontakta da tre historikere og spurte dem om deres syn på hemmeligholdelsen.

De tre var Bjørn Bjørnsen, forfatteren av boka «Det utrolige døgnet», som handler om 9. april, førsteamanuensis Ole Chr. Grimnes ved Universitetet i Oslo, som bl.a. har skrevet boka «Polititroppene i Sverige», og professor Rolf Danielsen ved Universitetet i Bergen.

Klassekampen gjengir svara de tre historikerne gav slik:

Bjørn Bjørnsen:

Bjørn Bjørnsen kom i år med den omstridte boka «Det utrolige døgnet» som handler om 9. april. Han sier til Klassekampen at han også støtter kravet om at rapporten fra den militære kommisjonen fra 1946 må offentliggjøres.

— *Hvorfor?*

— Det svirrer en masse rykter og historier omkring dette. Mens jeg har jobbet med disse spørsmålene har det vært en vanskelig jobb å skjelle historiene fra virkeligheten. Jeg har måttet kutte ut ting fordi jeg ikke kunne kontrollere det. Grunnen til at rapporten er hemmelig er fordi en vil beskytte enkeltpersoner. Men det kan en gjøre likevel f.eks. ved å stryke ut navn. Jeg kan ikke se at det skulle være noen grunn til å hemmeligholde rapporten.

Bjørn Bjørnsen sier videre at så lenge denne rapporten er hemmelig vil en ikke kunne få et korrekt bilde av hvordan det norske militærapparatet møtte den tyske fienden. Han sier nå kan vi bare gjette, formode og legge sammen alle mulige brokker av historien. Han sier det står en del i de verkene som Forsvarets krigshistoriske avdeling har gitt ut etter krigen, men at vi ikke kan vite hva som er utelatt, dessuten gir framstillinga ingen helhet.

Bjørnsen sier at hovedhensikten med å få offentliggjort rapporten må være å få et tilnærmet riktig bilde av det som skjedde 9. april. Alle andre land i verden har offentliggjort materiale av denne typen. Historikerne burde ha presset hardere på for å få offentliggjort rapporten, sier Bjørn Bjørnsen.

Ole Chr. Grimnes

Førsteamanuensis Ole Chr. Grimnes på Universitetet i Oslo, som bl.a. har skrevet «Polititroppene i Sverige», sier til Klassekampen at det snart må være på tide at rapporten fra den militære undersøkelseskomisjonen blir gjort kjent. Han sier at den aldri er blitt brukt av historikere. «Jeg kjenner ikke til noen historikere som har sett den. Ingen har brukt den, det er nå helt sikkert.»

På spørsmålet om hvorfor den ikke er blitt offentliggjort så svarer han at det sikkert er fordi en har villet beskytte mange persons enkeltforhold.

Rolf Danielsen

Professor Rolf Danielsen som er historiker ved Universitetet i Bergen og som bl.a. har arbeidet med forskning om Nasjonal

Samling sier til Klassekampen at sjøl om han ikke direkte har arbeidet med okkupasjonshistorie som sådan er han i prinsippet sjølsagt tilhenger av at kilder offentliggjøres etter ei tid. Men han sier også at dette må være opp til myndighetene når slikt materiale skal offentliggjøres. Han er slik som alle andre historikere interessert i å få kildene på bordet.

(Klassekampen 14. november 1977)

Teksten i dokumentet i denne boka er gjengitt i sin helhet og uten endringer i samsvar med første bind av innstillinga fra «Den militære undersøkelseskommissjon av 1946», slik den blei lagt fram for Kongen i 1950.

For Forlaget Oktober
Oslo, januar 1978
K.J.

Forord fra Ottar Strømme

EN VEL BEVART HEMMELIGHET

Det dokumentet som er gjengitt i denne boka, er en av krigstidas best bevarte hemmeligheter: Det er første bind av den hemmelige innstillinga fra «Den militære undersøkelseskommissjon av 1946».

Innstillinga blei skrevet ferdig og levert til Kongen i 1950, og dermed var hele det granskingsarbeidet som blei satt i gang av offiserene i 1946 slutt. Til grunn for innstillinga lå 21 detaljerte rapporter som punkt for punkt arbeidde seg gjennom beskyldninger og/eller kritikk av militære myndigheter i tilknytning til felttoget i 1940.

Hele dette omfattende materialet har vært bevart som en hemmelighet siden det blei lagt fram for regjeringa i 1950. Det har vært umulig for historikere som har arbeidd med krigen i Norge å få tilgang til det. Det som har vært kjent om materialet har tyda på at det utgjør det viktigste samla kildematerialet om krigen i 1940 som fins i dag. Innholdet i den delen som blir offentliggjort nå bekrefter det inntrykket fullt ut. Følge-

ne av at denne delen nå blir kjent, må bli at hele innstillinga blir friggitt og at regjeringa sørger for at materialet blir utgitt i sin helhet.

Den som leiter etter store sensasjoner og nye, overraskende skandalesaker i innstillinga, vil leite forgjeves, etter denne delen å dømme. De fleste store militære skandalene vil være kjent fra de mest kjente populære framstillingene av felttoget i 1940 (f.eks. bøkene til Sverre Hartmann og Harald Normann). Men det vil likevel være en god del nytt stoff å finne. Dessuten er innstillinga i seg sjøl viktig historisk materiale som forteller hvordan den militære undersøkelseskommissjonen vurderte hendelsene under krigen.

For en som har studert en del av det store materialet som fins om 1940 vil det være mulig å trekke en slutning ganske raskt: Det er en god del materiale som kommissjonen ikke behandler, og den er også svært dempet i sin kritikk i en lang rekke tilfeller hvor det foreligger langt skarpere kritikk andre steder. Dette kan virke litt merkelig til å begynne med. For å forstå dette, må vi se litt nærmere på hvilken politisk rolle «Den militære undersøkelseskommissjon av 1946» spilte i tida 1945—50.

Dette forordet skal kort repetere utviklinga i det politiske klimaet i denne perioden. Det er min velbegrunna oppfatning at regjeringa og den militære ledelsen var svært glade for at de greidde å unngå en åpen politisk storm om offiserskorpset i 1945, og at de greidde å redusere hele offisersoppgjøret til hemmeligholdte rapporter flere år seinere. Det var all grunn til å vente en åpen politisk storm i 1945. For å forstå det, må vi også se litt nærmere på hvorfor de som agiterte hardest mot offiserskorpset, NKP, hadde fått så stor oppslutning mot slutten av krigen.

FRA KRIG TIL FRED

I 1944—45 eksisterte det to motstandsbevegelser i Norge: Den som kommunistene leda og den som blei leda av en allianse av de borgerlige partiene. Det var svært uklare organisatoriske grenser mellom disse bevegelsene, sjøl om det fantes to sentra.

NKP organiserte forskjellige motstandsgrupper over hele landet. Kommunistar og progressive arbeidere sto i spissen for ei linje for aktiv motstand som fikk brei tilslutning av svært mange også innafor de gruppene som den borgerlige motstandsbevegelsens ledelse, *Heimefrontens ledelse*, betrakta som «sine». Heimefrontenes ledelse blei leda av ei kjer-

ne «solide borgere» som blei kalt «Kretsen», og satsa all sin prestisje på å hindre «aktiv» motstandskamp. Terje Valen har i boka «De tjente på krigen» forklart årsaka: Det var bankenes og storindustriens menn.

Sjøl om det kan dokumenteres at linja til «Kretsen» og HL's linje hadde innflytelse på ledelsen i NKP, sto det i folks øyne to linjer mot hverandre på slutten av krigen: Ei linje for aktiv kamp mot tyskerveldet og ei linje for «holdningskamp» og passiv «motstand».

MOT MILITÆRT OPPGJØR I 1945?

Våren 1945 var situasjonen svært uklar i Norge. Ryktene gikk om at tyskerne ville gjøre «Festung Norwegen» til sin siste skanse og trekke restene av sin krigsmakt hit.

Hvis noe slikt skulle skje ville «Kretsen» og regjeringa Nygaardsvold i London komme i en vanskelig situasjon. En slik situasjon ville gjøre det ytterst vanskelig å demme opp for kommunistene, åpen kamp ville bli nødvendig.

Men også uavhengig av hvilken linje nazistene valgte i dødskrampen var «Kretsen» svært usikker på situasjonen. Hvor sterke var NKP? Ville de prøve seg med revolusjon som i Albania eller i Jugoslavia? Ville de forsvare seg med våpenmakt hvis allierte styrker som i Hellas blei satt inn for å «rydde opp» i et slikt tilfelle?

For å kunne sikre seg i slike situasjoner, satte «Kretsen» og Nygaardsvold-regjeringa i gang arbeidet med å bygge opp en militær avdeling i Sverige som de kalte «polititroppene», en lett utrusta avdeling som på kort varsel skulle kunne rykke over grensa til Norge. Det blei lagt vekt på å prøve å hindre at kommunister kom med, men det viste seg etter hvert at det ikke lot seg gjøre.

«Kretsen» sendte major Olaf Helset over til Sverige som leder for polititroppene. Neppe noe tilfeldig valg. Helset var en høyt betrodd mann: før krigen var det han som leda forhandlingene om sammenslutning av idrettsorganisasjonene i Norge, dvs. nedlegginga av AIF (Arbeidernes Idrettsforbund). I 1940 var det han som blei sendt av den nyutnevnte kommanderende general Ruge til Hønefoss for å «overtale» oberst Mork til å sette styrkene på Ringerike inn mot tyskerne.

Da de tyske styrkene i Norge kapitulerte i mai 1945, rykka Helset med ca. 10 000 mann inn i landet.

Samtidig rykka «gutta på skauen» inn i byer og tettsteder, og mange ti-tusener av kampvillige anti-fascister sto under våpen. Mange av dem hadde i mange år forberedt seg politisk og militært på det endelige oppgjøret med nazistene, på at det etterpå skulle bli et nytt, demokratisk styre, hvor arbeidsfolk bestemte.

Hva ville NKP gjøre?

NKP: FULLT OPPGJØR MED NAZISMEN OG LANDSSVIKERNE

For å få et fullstendig bilde av NKPs virksomhet i 1945 gjenstår det en god del forskning. Hovedlinja synes imidlertid klar: På tross av at den politiske situasjonen i landet var svært skjerpa og at NKP hadde stor oppslutning, valgte de veien med å delta i systemet for å «reformere» det innafra. Den væpna revolusjonens vei var åpenbart ikke NKPs linje lenger.

Partiets ledelse, med Peder Furubotn i spissen, kasta hele NKPs prestisje inn i en kampanje for å «styrke produksjonen», for å få den kapitalistiske økonomien på fote igjen.

NKP valgte denne linja åpent og bevisst for å oppnå enhet med DNA. Samtidig innleda nemlig partiledelsen i de to partiene forhandlinger om å slå partiene sammen til ett parti. NKPs ledelse la også stor vekt på at partiet måtte bli representert i den første nye regjeringa etter krigen, den såkalte «samlingsregjeringa». NKP blei representert med to statsråder.

Disse feilaktige linjene forhindra ikke at NKP blei ei sterk kraft i kampen for oppgjør med nazismen og landssvikerne. Utover sommeren og høsten 1945 og i 1946 var dette et krav som blei fremma av klubber og fagforeninger og demokratiske organisasjoner over hele landet. Også de borgerlige avisene flommet over av innlegg og resolusjoner som krevde dødsstraff for toppsvikerne og harde dommer for alt landssvik.

BORGERSKAPET MANØVRERER

Kravet om et skikkelig oppgjør med landssvikerne var i 1945 og i 1946 så sterkt at borgerskapet klokkelig «bøyde seg for vinden». Landssviklovgivninga besto av flere lover og provisoriske anordninger som gjorde det

mulig å ramme nazismen og dens hjelpesvenner hardt, *hvis* de blei utnytta. F.eks. blei det åpna for at alle statstjenstemenn skulle granskes. På samme vis måtte militærledelsen finne seg i at offiserenes innsats skulle granskes.

Men borgerskapet var interessert i at granskinga av de militære og sivile foregikk innafor helt bestemte grenser. DNA-ledelsen var ikke interessert i at ei gransking av forholda i 1940 skulle rulle opp partiets ansvar for avvæpninga av arbeiderklassen i april-dagene i 1940, eller hvordan regjeringa var villig til å krype for tyskerne hvis tyskerne bare ga opp kravet om at Quisling skulle være med som statsråd i en «nasjonal» regjering. På samme måte var de andre partiene og gruppene blanda inn i forskjellige kompromitterende hendinger som f.eks. Administrasjonsrådets virksomhet, Høyesteretts virksomhet på sommeren og høsten 1940, innsatsen i Arbeidstjenesten (AT) osv.

Spesielt ømtålelige var hendingene i 1940, og særlig farlig var de militære fadesene. For ikke noe parti kan regjere uten militærmakt, og spesielt ikke i en situasjon da kommunistene «hisser opp» folket. Og sentralt i kommunistenes agitasjon sto kravet om oppgjør med de militære svikerne.

Så blei «Den militære undersøkelseskommissjon av 1946» satt ned. Det var fra første øyeblikk klart at kommisjonen kom til å arbeide i en kryssild av motsigelser. Kommisjonens direkte mandat var å foreslå hvilke offiserer som burde tiltales for forhold som hadde tilknytning til felttoget i 1940. Ved Kongelig resolusjon av 3/8-45 var det blitt bestemt at beordring til tjenestestilling i forsvaret foretatt før 10/6-40 blei oppheva. Denne generelle frabeordringa sto ved makt for den enkelte offiser til han hadde gått klar av kritikk. I tillegg til «Den militære undersøkelseskommissjon av 1946», også kalt «Solemkommissjonen», blei det også nedsatt en kommisjon som skulle behandle offiserenes forhold under hele krigen, «Det sentrale granskingsutvalg», også kalt «Wærnesskommissjonen», mens «Undersøkelseskommissjonen av 1945», også kalt «Heibergkommissjonen» behandla de politiske og militære forholda inn-til krigsutbruddet i april.

Samtidig som disse kommisjonene arbeidde, skjedde gjenoppbygginga av militærapparatet. Det var dermed klart at de offiserene som blei godkjent, automatisk ville få sin plass i det nye.

Her banka også nye krefter på døra. NKP agiterte for at alle offiserene fra det «gamle klasseforsvaret» skulle renskes ut. Partiet holdt fram «gutta på skauen» som eksempler på hvilke krefter som nå burde utgjø-

re kjerna i det nye forsvaret. Innlegg i «Friheten» fortalte hvordan avdelinger av polititroppene bevisst blei holdt i passivitet i forhold til tyskerne i maidagene i 1945 fordi de ikke var «pålitelige» i visse kretsers øyne.

Det kan se ut som at NKP mente at det var innafor heimestyrene og polititroppene at det nye militærets ryggrad måtte rekrutteres.

DET NYE «FORSVARET»

Oppbygginga av det nye militæret hadde høy prioritet. Jobben som forsvarsminister ga DNA til sjefen for milorg., Jens Christian Hauge. Han trakk med seg offiserer som Helset og Ruge, som hadde høye stjerner i det gamle officerskorpset, samtidig som de hadde vist seg villige til å samarbeide med DNA under krigen. Det gamle skillet mellom krigsskoleutdanna befal og lavere befal blei også gjeninnført. Det betydde at samtlige «skoleoffiserer» fra krigen som hadde levd behagelig uten å delta aktivt i motstandskampen, gikk foran befalet som var utvikla i motstandsgruppene her heime. Det samme gjaldt sjølsagt det skolebefalet som hadde levd relativt rolige dager i England under krigen. Krigshelter og andre som virkelig hadde ofra noe i kampen blei på denne måten satt til side. Dette viser hvor lite vekt det blei lagt på krigserfaring.

Riktignok skulle undersøkelseskommissjonen granske alle offiserer som sto i rullene, og slå ned på «passivitet» o.l. Dette var spillfekteri, skulle virkeligheten vise. For det første kom kommissjonen i gang med arbeidet først i 1946, og kom til å bruke hele 4 år på å bli ferdig. For det andre blei kommisjonens materiale holdt hemmelig, med unntak av en sjelden pressemelding nå og da. På den måten var det bare offiserer med «inside information» som kunne delta i debatten. For det tredje fikk kommissjonen ei sammensetning som sikra både sivile og militære myndigheter mot overraskelser.

KOMMISSJONENS MEDLEMMER

Som formann blei utnevnt høyesterettsdommer Erik T. *Solem*. Solem hadde ca. 40 år bak seg som yrkesaktiv jurist, og hadde hatt høyt betrodde oppdrag fra regjeringa. Han hadde erfaring som politimester og

fylkesmann, og i tillegg en rekke verv på andre områder som f.eks. styremedlem i forsikringsselskapet Gjensidige, medlem av Turistkontrollrådet.

I 1940 deltok han som medlem av Høyesterett i forsøka på å komme fram til en «ordning» med tyskerne. Disse forsøka gikk så langt at man på høsten 1940 var villige til å godta et «Riksråd» som ny regjering på tyske bajonetter, og avsette kongen og Nygaardsvold-regjeringa. Da den borgerlige motstandsbevegelsen blei bygd opp, blei Solem en sentral person som medlem i Heimefrontens ledelse og i «Kretsen». Han var en av hovedmennene bak utkastet til landssvikanordningen av 15/12-44 som blei utgitt av regjeringa i London, og han var også sentral i arbeidet med å organisere det politiet som skulle sikre «ro og orden» når «frihetens dag engang kom». I 1945 blei han utnevnt til lagmann i landssviksaker ved Eidsivating lagrett, og dermed den som fikk ansvaret for de fleste rettsakene mot topp-nazistene, f.eks. mot Quisling.

Kommisjonen rekrutterte også rektor Magnus *Jensen* fra Heimefrontens ledelse og «Kretsen». I likhet med Solem hadde han også hatt en rekke toppverv i Heimefronten. Før krigen var Jensen medlem av Norsk Lektorlags sentralstyre.

Ellers var toppledelsen i militæret representert ved generalmajor *Hansteen*, og dermed sikra en direkte kontroll med kommisjonens arbeid dag for dag.

Mest oppsiktsvekkende var kanskje utnevnelsen av oberst Johannes *Schiøtz* som «sakkyndig» for kommisjonen. I 1940 var Schiøtz avdelingssjef i den generalstaben som den 10. april anbefalte regjeringa å kapitulere for tyskerne. Sjøl om obersten fratrådte under handlinga av denne spesielle hendelsen, hadde hans virksomhet og holdning i de første avgjørende dagene i april 1940, som en av landets øverste militære ledere, stor betydning for en rekke andre hendelser.

Om kommisjonens andre medlemmer må det nevnes at kommandør Per *Askim* var sjef for panserskipene i Narvik, og dermed også djupt involvert i omstridte hendelser. Generalmajor *Steffens* deltok i kommisjonen i siste del av arbeidet, og var i 1940 i ledelsen for 4. brigade (Voss). Høyesterettsadvokat Ivar *Follestad* var den eneste av kommisjonens medlemmer som krevde offentliggjøring. Han har også på enkelte punkter i innstillinga vært skarpere enn kommisjonens flertall.

DEN POLITISKE UTVIKLINGA MENS KOMMISSJONEN ARBEIDDE

Kommisjonen blei nedsatt på ei tid da det var et sterkt krav i folket om en skikkelig oppvask med de militære lederne av det gamle militærapparatet. Samtidig ser vi at det var nettopp lederne av det gamle militærapparatet som kom til å dominere i det nye. Det fantes ingen i kommisjonen som engang kunne utgis for å representere «gutta på skauen» eller vanlige folk.

Men utover i 1946 begynte en ny tendens å gjøre seg gjeldende. Stadig flere jurister og borgerlige politikere tok til orde for «måtehold» og gikk imot det de kalte «hevngjerrighet» mot dem som hadde «forbrutt seg» osv. Rettssakene trakk ut, og de tiltalte benytta seg flittig av alle muligheter til appeller, nye saksbehandlinger osv. Høsten 1946 begynte det å vokse en bølge av protester fra fagforeninger og klubber mot at landssvikoppgjøret var i ferd med å bli undergravd. Hopper vi et par år fram i tida kan det knapt ha vært tvil for noen, en åpen politisk offensiv for benådning var under utfoldelse, med Erik Solem sjøl i spissen. Han blei til og med oppnevnt som Justisdepartementets spesielle rådgiver i benådningssaker!

Hva hadde skjedd i mellomtida? I mellomtida hadde mye skjedd både i norsk og internasjonal politikk. Vi kan ikke komme inn på detaljer her, men vi skal sitere litt fra en tale som stortingsmann Løvlien (NKP) holdt i Stortinget 24. juni 1948:

«Helt siden jeg kom til Stortinget i 1945, har jeg også hevdet dette syn («at alle måtte stå sammen» — red.) men jeg vil si at det er umåtelig vanskelig for meg nå å holde fast på dette, særlig etter statsministerens tale den 29. februar i år, hvor han uttrykkelig sier, at den eneste fare som, så vidt han kunne se, truet vårt lands sikkerhet, var den fare som det kommunistiske parti til enhver tid representerte ...()... Det er ingen tvil om at den ånd og den oppfatning i store deler av folket er gått tapt, og det skyldes etter min mening vesentlig to ting. For det første tror jeg at et manglende oppgjør med dem som sviktet i 1940, har spilt inn. Men det annet og kanskje det viktigste er ...()... en virkelig demokratisk oppbygging av hæren, således at man ikke vendte tilbake til det som var før, som det var stor mistro overfor innen folkets brede lag, men tvert imot bygge opp forsvaret på et rent og klart demokratisk

grunnlag. Derved kunne en for alltid rydde ut av folkets oppfatning at de militære styrker kunne brukes mot landets egne borgere. Jeg sikter direkte til dette å bruke militær mot de fagorganiserte arbeidere i tilfelle de ville bedre sine kår ved streikekamper. Jeg tror at den utenrikspolitiske orientering det panikkartede vedtak om å bevilge ytterligere 100 millioner kroner til forsvaret og fravikelsen av vanlige demokratiske prinsipper ved å opprette spesialkomiteen som et organ uten at samtlige politiske partier skulle være med, har bidratt til å svekke troen på at det er demokratiske formål som forfølges ...»

Løvlien holdt denne talen i Stortinget under inntrykk av de omfattende krigsforberedelsene som ble innleda i Norge og andre vestlige land, i nært samband med USA-imperialismens krigsplaner mot Sovjet. NKP var allerede blitt satt utenfor Stortingets utenrikspolitiske organer ved opprettelsen av den såkalte «spesialkomiteen», og DNA innleda sitt omfattende anti-kommunistiske korstog etter Gerhardsens beryktede «Kråkerøy-tale». Det gikk mot kaldere tider. McCarthy-tida sto for døra, og det var i ferd med å bli straffbart å være kommunist. Det norske borgerskapet hadde andre ting å tenke på enn å gjøre opp med halvglømte landssviksaker fra en krig de gjorde alt for å gløkke.

«GENERALENES OPPRØR»

Løvlien holdt talen sin i en oppheta debatt i Stortinget på sommeren 1948. Diskusjonstema: Sjefen for hæren general Helset hadde fått avskjed. Tilsynelatende etter en personlig uenighet med forsvarsminister Hauge. Så offentliggjorde general Ruge at han støttet Helset, og at han hadde trukket seg i protest mot Hauge og den måten forsvaret ble ledet på. Neste mann ut var general Hansson som trakk seg av samme grunn.

Generalenes tidspunkt var vel valgt. Det sto kanskje en krig for døra. Det var i ferd med å bli bedre dager igjen for gullkantede offiserer. Merittene fra 1940 var i ferd med å gli ned i arkivene. DNA hadde gitt dem handa i den vanskelige tida etter 1945, nå var kanskje tida inne til å gripe etter hele armen. Ingen hadde glømt hvordan den konservative, tyskervennlige obersten Otto Ruge i de bevegede april dagene 1940 hadde svunget seg opp til kommanderende general — nasjonens nummer 1 — ved å handle til rett tid på rett sted!

Det blei ikke krig. Båten bar for Hauge, Gerhardsen, Håkon Lie & co. Men «generalenes opprør» var likevel klar skrift på veggen. I stedet blei det medlemskap i NATO og mer opprustning.

Aksjonen fikk stor støtte i Stortinget. Høye rop om respekt for «våre offiserer» og «ro om forsvaret» vant gjenklang. De borgerlige avisene fra Arbeiderbladet til Morgenbladet skreiv om de «demokratiske» norske militærtradisjonene. Mer enn noen annen enkeltsak i slutten av 40-åra bidro «generalenes opprør» til å markere den sterke stilling som offiserskorpset hadde fått, snarer enn det motsatte (sjøl om utgangspunktet var at Helset tok sin hatt og gikk).

Den militære undersøkelseskommissjonen arbeidde ikke isolert fra denne striden. Karakteren av dens oppgaver plasserte den midt oppe i den. I sin endelige innstilling sier f.eks. kommisjonen (s. 2):

«En offentliggjøring kunne imidlertid også virke skadelig for forsvaret, idet en rekke personer som innehar viktige stillinger, er trukket fram. Ikke minst vil alle de tilfeller hvor kommisjonen har ment å kunne innskrenke seg til kritikk, kunne virke uheldig, om en skulle få et nytt oppgjør om sakene.»

Her sier jo kommisjonen rett ut at det er andre hensyn enn hensynet til sannheten om 1940 som er avgjørende for at materialet ikke bør offentliggjøres — i 1950. I 1945 var holdninga til kommisjonen en helt annen, da var det en klar forutsetning at alt skulle offentliggjøres.

ET MILDT OPPGJØR I ALL STILLHET

Enden på visa var at et svært lite antall offiserer blei tiltalt offentlig. Samtidig tok det ei viss tid etter at kommisjonen hadde foreslått tiltale før de forskjellige rettssakene kom opp — i de fleste tilfellene. Dermed forskjell i rettsoppfatning da kommisjonen behandla sakene og da sakene kom til doms. Kommisjonen sier dette sjøl (s 15): «De militære domstolers avgjørelser har i ikke få tilfeller avveket fra kommisjonens». Oppsiktsvekkende var det f.eks. at de militære domstolene bare henla saka mot de ansvarlige for Spiller-gruppas kupp på Romerike den 9/4 (general Hvinden Haug bl.a.).

I tillegg til at det var politisk mulig for domstolene å dømme mildere

etter hvert som tida gikk, var det også slik at de militære domstolene generelt sett behandla de tiltalte mildere, ganske enkelt fordi de mye mindre trengte å ta hensyn til den folkelige meninga enn kommisjonen. Stor oppsikt vakte f.eks. saken mot nazi-obersten og storforræderen Sundlo, som hadde overgitt Narvik til tyskerne i 1940. Han blei frifunnet for å ha begått forræderi i 1940 (men blei dømt for forhold seinere under krigen).

Studerer en detaljene i kommisjonens innstilling nærmere, er et annet forhold iøynefallende. Kommisjonen vrir seg unna mange saker hvor kritikken lett vil måtte gå videre helt til topps. Avnippet om Oslo er f.eks. verdt å studere nøye.

Det faktiske hendelsesforløpet var at de tyske soldatene kunne marsjere uhindra, i slutta kolonne, inn i byen, eskortert av norsk politi. I stedet for å bli satt inn i kampen, blei et gardekompani trukket inn i sine kvarterer, og en bataljon infanterister blei trukket vekk fra byen. Det blei ikke satt i verk noen forsøk på å evakuere eller å ødelegge de store depotene og magasinene som var i byen. Høye offiserer spredde forvirring og defaitisme ved å avvise folk som ville slåss. Garden blei til og med satt inn for å holde «ro og orden» blant befolkninga etter at tyskerne hadde okkupert byen, sammen med tyske soldater.

At det ikke blei gjort forsøk på å forsvare byen, hadde sammenheng med at det ikke forelå planer for å forsvare Oslo. Men viktigere er det at det som skjedde i Oslo de første timene 9. april skjedde i nær tilknytning til regjeringa og militærledelsen. Det lar seg knapt gjøre å kritisere disse forholda uten at kritikken går videre. Kommisjonens konklusjon for hendingene i Oslo er (s. 115):

«Alt i alt bør det ikke være tale om å foreslå tiltale overveiet for noen av de sjefer som var implisert i hendelsene i Osloområdet, og ikke heller å uttale på annen måte at der er vist pliktforsømmelse eller alvorlige feilgrep fra sjefenes side i forbindelse med disse hendelser.»

Dette er en helt fantastisk slutning, og viser bedre enn noe annet kommisjonens rette karakter.

Vi kan f.eks. sammenlikne behandlinga her med behandlinga av skipssjefer som uten videre blei satt under tiltale for grove forsømmelser: Dette var isolerte hendinger som ikke trakk med militærledelsen eller andre øvrigheter.

Sjøl sagt var det unntak. Kommisjonen kunne ikke velge om oberstene Sundlo og Steen, generalene Lauranzon og Liljedahl skulle gå fri. For disse, og flere av samme kaliber, fantes det ingen veg tilbake, uansett hvordan de blei behandla av kommisjonen.

Kommisjonens behandling av felttoget i Østfold er også lærerik. «Divisjonens ledelse av selve operasjonene synes å ha vært effektiv og planmessig innen de begrensede muligheters ramme». Slik skamros blei general Erichsen til del. Den overgår til og med den framstilling forsvaret sjøl har gitt i boka «Operasjonene i Østfold». Samtidig veit vi at kommisjonen har behandla stridsrapporter som omtaler ubrukeliggjøringa av våpen i Østfold. Kommisjonen nevner det ikke med et ord. Men kommisjonen kunne heller ikke nevne dette med et ord uten at det konstitusjonelle ansvaret for denne ordninga kom fram i lyset, og dermed er vi der vi var i sted, ved regjeringas og den sentrale militære ledelsens ansvar.

VI KREVER FULL OFFENTLIGGJØRING AV INNSTILLINGA OG RAPPORTENE

Kommisjonen sier sjøl i sin innstilling at dens framstilling «kunne virke som et korrektiv overfor den forherligelse av vår innsats som en av og til ser tendenser til». Men det var et «korrektiv» i all stillhet, og det var et «korrektiv» som minst av alt var noen utfordring til de statsbetalte offiserene som i alle åra etterpå har kunnet breie seg i aviser og offentlige organer med sin versjon. Militære «historikere» har hatt tilgang på kommisjonens materiale, og brukt det som passer. Sivile historikere har stort sett fått blankt avslag.

Det skjulte resultatet av kommisjonens arbeidde var (ifølge general Odd Lindbäck-Larsens bok «Krigen i Norge i 1940») at av de ca. 14 000 granskede offiserer blei ca. 1000 «ikke godkjent», av dem ca. 100 for forhold i 1940. Vi må anta at disse blei renska ut i all stillhet ved at de ikke blei tilsatt på nytt eller at de «gikk av for aldersgrensa».

Offentligheten, det norske folket og den norske arbeiderklassen har krav på å få lagt på bordet det materialet som er kanskje det viktigste kildematerialet til militærapparatets historie i moderne tid. Den tyske okkupasjonen kosta det norske folket mye. De som var ansvarlige for at okkupasjonen kunne finne sted skal ikke beskyttes mot det folket som

bar ofrene. Ingen kan forsvare at de som høylytt skriker om sin heltemodige innsats under siste krig er de eneste som har lov til å lese kritikken.

Jeg er overbevist om at Forlaget Oktober har et stort flertall av norske historikere og andre interesserte bak seg når det krever at regjeringa snart må offentliggjøre hele materialet fra undersøkelseskommissjonen. Det dreier seg om *hele innstillinga*, ikke bare første bind som forlaget har utgitt nå. Det dreier seg også om *21 detaljerte rapporter* som innstillingene bygger på. Endelig dreier det seg om et omfattende *materiale av stridsrapporter* o.l. som kommisjonen samla inn, som må bli tilgjengelig for forskning.

Ottar Strømme